

ВЛИЯНИЕТО НА ЗАХАРИЙ ЗОГРАФ В СРЕДНИТЕ РОДОПИ ПРЕЗ ВТОРАТА ПОЛОВИНА НА XIX ВЕК

Николай Клементар

Историята на изкуствената живопис от XIX в. в Южна България може да се раздели условно на две периода – до Захарий Зограф, до средата на века и след Захарий Зограф, до към 1900 г. На границата между тях са приблизително 20 години, когато той създава несъмнено си, в него отразена нивелирвана отговорност към декоративната живопис, създава същият на принадлежност към. На тази изобразителна основа през втората половина на XIX в. се създават стенописи с оригинални декорации и червени в Средните Родопи. Под самоназоващо влияние в тях са и декоративните в резни жилищни сгради.

Асеновград (Станинград) е художествен център, в който се срещат три живописни традиции. Кметът е местен, от XVIII-XIX в. Към края на XVIII в. тук твори зограф Теодосий. Негов ученик е зограф Йорк от Видин, изписал през 1802 г. черквата „Св. Георги“ в землища на Бачковския манастир край града¹. На второ място е Самоновската художествена школа (преди 33 години в Асеновград работи Христо Димитров), който представлява през 1835-1841 г. е Захарий Зограф. До 1841 г. Захарий Христович рисува в Пловдив иконите в черквата „Св. св. Командити и Елена“ (1836). От същото време са и иконите в катедралата на Горноордженския манастир „Св. Параскева и св. св. Кирик и Нудити“. Той рисува през 1838 г. стенописите в параклиса „Св. Йоан Кръстител“ в землища под черквата „Св. Виноградец“ в Асеновград². От него е изобразението на св. Георги в патронната икона на единствената черква в Асеновград, в кв. Амбелско, от 1839 г.³ От същото време е и иконата фигура на св. Георги в средата от трите икони на северния фасада на другата асеноградска черква „Св. Георги“ в землища на Бачковския манастир⁴. Следва изписването на стенописите в двете храма на манастира – в „Св. Николай“ в южния манастирски двор, изписан през 1840 г. и през 1841 г. в галерията под параклиса „Св. Архангел“ от XIII-XIV в.⁵, до който през 1863 г. е пристроен съответношият данс катедрален. Произведенията от Захарий Зограф в Средните Родопи има в черквата „Успение на св. Богородица“ в с. Шарина гора, Смолянски – църквите икони на триангъла от 1835-1836 г.⁶ Манастирите са още три: Захариевски икона в черквата „Успение на св. Богородица“ в Златиград, Смолянски, от 1833-1834 г.⁷

Третата живописна традиция в Одринско-Беломорската. Нейни представители рисуват икони за черквите в Пловдив от 1840 до 1857 г. Одринчаните са Никола Ковачевицки, Милтиад (Методи), негов син, зограф Димитър, С. Никола, Стефан и Филип⁸. Тези произведения имат много художествени качества и специфичен аристократичен.

Декоративната живопис е съществено влияние извън църковната убова. Иконите за използването на живописна украса в представителната сурска архитектура се появяват през XVIII-XIX в. първо в Истанбул, където работят френски архитекти и художници. Та е съчетание от традиционните форми и ислямското изкуство от Преди в Средна Азия с декоративните решения от европейски-

Група на църквата, западен фасада на църквата „Св. Теодор Стратимих“ в Далево Пашова, Смолян. Зограф Димитър Шерев, 1872 г.

The group of the church, western facade of the church 'St. Theodore Stratimachos' in Dalgas Pashova, Smolyan. Icon painter Dimitar Sherev, 1872

те стилове от същото време – барок, рококо, класицизм. От Истанбул декоративната живопис е пренесена в Одрин. Тук създадената система се смеси с местните форми от източната живопис, от която са заимствани някои орнаменти и декоративни мотиви. През XIX в. това мисия художествено издигане и световно изкуство достига първо в Пловдив, известно под наименованието „африкански битици“ – африканска мода⁹. Тя се състои от взаимодействие между жилищната архитектура в Пловдив и представителната строителство в декоративна мода в Османската империя, създадена в Истанбул. В Пловдив се създават одринските резбовани галерии, африкански, рисувани архитектурни и природни пейзажи, допълващи с бароков елементи¹⁰. Този декоративен стил започнал да се разпространява и в Кюмюрджик, Карлово, Пазарджик, Памбурджик, Стара Загора, Свищев, Смолян и в други селища от Южна България.

Декоративната живопис достига района на Самонов и Бачково. Но тук одринските битици не се извършват буквално. Полният се прилагат, използват мотиви и техниките съчетаване, но ги обогатяват със свои прийоми. Рисуван се висок дъсок, издиган с издигане и одри база, аркада, дървета в пани, храсти, съдове с плодове, нарwane, смокини, резени от дъсок. Автори на самоновските декоративни живописи са Захарий Зограф, Никола Образовицки, Костадин Ванков, Христо Йованов и Коста Геров, които разчитат на съвместно живописната украса в жилищата. Интересът на Захарий Зограф към орнаменти и неговите живописности е голям. Той пръв оценява и използва декоративната живопис от жилищата в иконите и прикритието на черквите, при украсяване на фасадите и аркадите, превръща в в организирано начало на иконописните композиции и фигури. В иконописите стенописи въвежда църквите галерии, дървета, бунети, листни композиции.

Златоград, Пазарската джамия (разрушена), Детайл от декоративната живопис на сводния купол, неизвестен зограф от Смолян, ок. 1875 г.

Zlatograd, the Market Mosque (destroyed). Detail from decorative painting of the cupola, unspecified icon painter from Smolyan, circa 1875

Тези мотиви са използвани при изписването на черквата „Св. Николай“ в Банковския манастир. В католікона на Троицкия манастир развита на още по-високо ниво орнаменталната живопис. В стенописите на черквата „Св. Преображение“ в Преображенския манастир Захарий

„Св. прор. Илия“, с. Хвойна, Алекси Атанасов, 1857 г.

St Elijah, Hvoyna, Alexi Atanasov, 1857

Чепеларе, Узункула къща, Декоративна живопис в Шарената стая, Зограф Алекси Атанасов, 60-те години на XIX в.

Chelopech, Uzunkula House, Decorative painting in the Colorful Room, Icon painter Alexi Atanasov, 1860s

Зограф постига най-високо постижение при украсата на фасадите. Според договора от 20 август 1843 г. той се задължил да украси храма „с всичкото свое изкуство ... с ос най-тежка работа що е до сега работил ... да напиеше олтара, пейкицата, полунощницата и унартиката“¹¹. През 1849 г. той създава на нея цялостна схема за разположението на външния църковен украса. Всъщност тя е част от схемите на иконостасите и на вътрешните стенописи. Фасадите, апсидата, конките на пейкиците и куполният барабан са покрити изцяло само с декоративни мотиви. Върху покрив от рисувани ромбове следва височина около 2 м рисувана аркада. Между колоните са изписани образци в кафяво-червени прозорци с резекции с големината на действителните отвори. В люнетите под арките има по един симетричен орнамент от акацити. Фасадите са украсени с още две големи кръгли композиции между пейкиците и апсидата, високи повече от половината височина на фасадите – Колелото на живота на южната фасада и кръст, вписан в слънчева розета, на северната фасада. По осемте страни на висок куполен барабан са разположени пана с кръст, вписани в медальони от гирлянди от ритмично повтарящи се наклонени букети от арки звездовидни цвята. Това е изключителният принос на Захарий Зограф за създаването и изпълнението на орнаментално-декоративната живопис в стенописите на черквите. Стремжът му към увеличен декорация на фигуралните интериорни изображения е отразен за последен път в стенописите в притвора на католікона на Великата лъра „Св. Атанасий“ в Св. Гора през 1853 г. Вероятно що беше останал да живее още, той щеше да направи и следващата стъпка – да въведе декоративната живопис и в наоса на черквите. Това нововъведение извършил три години след смъртта на великия зограф и новатор от Смолян – Алекси Атанасов от Асеновград (Станимака). През втората половина на XIX в. в Асеновград творят преселени зографи от Беломорска Тракия – Алекси Атанасов от Негуш (гр. Науса), Димитър Христов и Димитър Щерев от Солун. Те се задомили и заселили в Станимака около средата на XIX в. Голяма част от тях живеели в Зографската махала, намирала се около черквата „Св. Мирни“ и южната част на града, днес несъществуваща¹². Местни живописци са Георги Ксаф, чийто баща Ксаф Зографина също е преселник от Беломориецо, и Янаки, подписал се през 1875 г. в черквата „Св. Николай“ в с. Арда, Смолянско, че е от Станимака¹³. Към асеновград-

Смолян, кв. Устенов. Згуровата къща, 1866 г.
Smolyan, Usteno district. Zgurav House, 1866

ските зографи принадлежи и Димитър Астериади, нарисувал стенописите в черквата „Св. Теодор Стратилат“ в Смолян, кв. Долно Райново, през 1870 г. Посветителният надпис е написан на преведен български език. В подписа с гръцки ръкопис е написано, че е от Солун. Съществувало малко вероятно мнение, че Димитър Астериади и Димитър Щерев са едно и също лице, поради еднаквото значение на второто име, преведено като жезла – жезър (гр.), жето (лем.)²⁴. В началото на XX в. в Средните Родопи работят още Радослав Българов, Михаил Димотулос, подписаници са и Димов (рисувал в с. Дуново през 1904), и Щерю Теодориев от с. Еникьой, Ксантийско (стенописи в с. Соколовци през 1913). Тази група от деветима зографи рисувала стенописи в Средните Родопи от средата на XIX до началото на XX в.

Всеки от представителите на трите живописни центъра – Одрин, Самоков и Асеноград, има характерен облик, но са обединени от предпочитанието си към използването на орнаментална и декоративна живопис, чийто създател в ведалечното минало бил Захарий Зограф.

Алексей Атанасов, най-изявен и талантлив от Асеноградските зографи, също има силен усет към декоративната живопис, донесен от Беломорието. Той несъмнено бил запознат със стенописите на Захарий Христович в параклиса на измозото „Св. Йосиф Кръстител“ от 1838 г. в Асеноград и особено с изображенията в черквата „Св. Николай“ от 1840 г. в Банковския манастир, в които започнал да рисува демиралтени форми. Много е вероятно Алексис да е посещавал Самоков и Рилския манастир, където се е запознал не само с постиженията на самоковци и банскинци, но и със системата на разположение на орнаменталните и декоративни форми. Не може да не се е впечатлил от необичайно наситената с орнаменти украса на Самоковската и Дунавската порта, от демиралтите по ариадите на доковете, от пъстротата и свежестта на растителните форми по камбанарията, рисувани от Захарий Зограф.

Първото пряко влияние от творчеството на Захарий в Средните Родопи е групата на грешниците и Ада, представени от него като плодоядски чорбаджии и съпругите им, изобразени на западната фасада в галерията на черквата „Св. Николай“ в Банковския манастир през 1840 г., заради отказа им да открият българско училище в Пловдив. Групата е забележителна с поименно като втори под тази на Мойсей с евреите, с точното изписване на облеклата, показващо интереса и възможностите на Захарий Зограф да рисува реални изображения. Показано

Св. Гора, Великата лавра, стенонис от Захарий Зограф, 1853 г.
Mount Athos, The Great Lavra, mural by Zachary Zoograph, 1853

са и жени в селски носии, някои от които изкушавани от дяволи. Това по-малко интересно представяне на сюжета е повторено от него и в Троицкия манастир. Композицията е заимствана и нарисувана от Димитър Щерев, също под групата на грешниците евреите в Страстиният съд в нартеката на черквата „Св. Теодор Стратилат“ в Смолян, кв. Долно Райново, през 1872 г. Нама как да се разбере какво е подбудило Димитър Щерев да използва интерпретацията на сюжета от Захарий. Може би не е разбрал идеята му за чорбаджиите търговеци, инак като грък не би я повторил. Вероятно Димитър Щерев харесал шаличеството на две групи грешници, за да подсили въздействието. Първата е наказана за распятието на Христос, втората показва съвременните на XIX в. грешници.

Второто пряко влияние от творба на Захарий Зограф е Шестодневът, рисувал от него в нартеката на черквата „Св. Николай“ в Банковския манастир. Композицията обикаля като непрекъснат фриз вътрешната страна на аркадата на нартекса, без разделителни рамки. Действието протича плавно от един сюжет към следващия без прекъсване, обединено от общия природен пейзаж. Цикълът е изработен през 1857 г. от Алексей Атанасов в слепия купол на портика пред южния вход на черквата „Св. прор. Илия“ в с. Хвойна, Смолянско. Там композицията е кръгова, разположена около Бог Савоит в същия непрекъснат фриз без рамки, на фона на природен пейзаж с много дървета и планини в задния план, както в Банковския манастир. Изписването на фигурите на Адам и Ева в с. Хвойна отразява начина, по който Захарий изпълнил своите фигури в Банковския манастир. Това са двете композиции, повлияли директно стенописите в Средните Родопи. Влиянието от декоративната система на Захарий Зограф и нейните орнаментални мотиви в черквите в Смолянския район е много по-силено и разнообразно. Изразява се в създаване на нова система за изписване на интериор на трикорабен храм. Всички черкви в Средните Родопи, построени от 1834 до 1884 г. са нови, с трикорабна плинкова схема. По-стари черкви на тази територия не са запазени.

През 1846 г., когато Захарий Зограф вече е запустял Пловдивския район и рисува стенописи в други манастири, Алексей Атанасов нарисувал на „дългите стени на келните“, на западното крило на манастира, вероятно пробна композиция за доказване на способностите си, подобна на схемата на иконостас без цокъл. На нея има пет сюжета от големите Христови призиви, подредени като

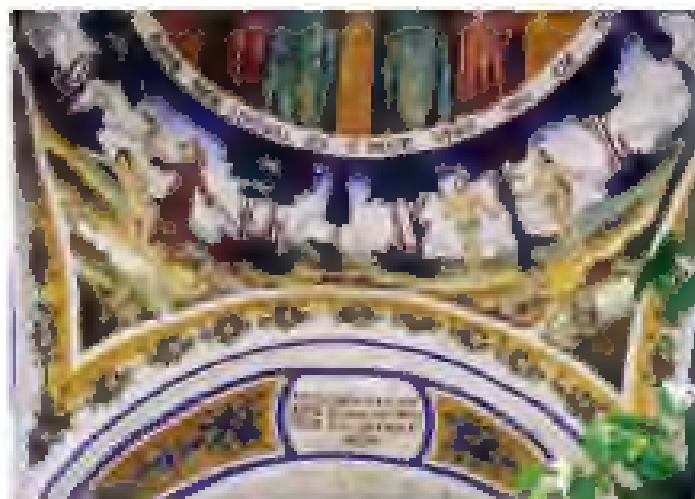

„Св. прор. Исай“, в Хвойна. Алекс Атанасов, 1857 г.
St Elijah, Hovina, Alexi Atanasov, 1857

големия църковен знаменосец минава – Рождество Христово, Кръщение Христово, Възнесение и Преображение Христово. Над тях той разпослани фриз от 11 доновски изображения на апостолите²². Твърде възмущено в диалогта зографи да са се срещали в малък интервал от време от 7 години, между стенопис на Алекс от 1846 г. и същата на Захарий през 1853 г. и да са обменяли идеи за ролята на декоративната живопис, тъй като били нейни артизаници.

Захарий Зограф създава и система за украса на фасадите, макар че я осъществява само в Преображенската черква. Той увеличил и обогатил интериорната декорация с нови мотиви и композиции, създава нови регистри от растителни и геометрични орнаменти. Но тази система оставила подчинена на евангелските композиции, които украсявала. Неговата нова идея за широко използвано на декоративните форми от жилищната архитектура не била продължена от други самовилски зографи. Повечето от тях останали декоратори може би защото къщи се строили основно и донякъде претърпели на повече художнически на украсата им, отколкото за рисувано в черкви. Рисуването на декоративни елементи като вози и възмения с шета, да колони и пилестри, да арки, гирлянди, букети и други, които са създадени в Самовил покатя, че Алекс Зограф бива зменшат с тях в родния град на Захарий.

Помисляйки качествата на този изкуствен умц от Беловорските средина, както и използването им от самовилския Захарий, Алекс Атанасов създава нова система за украса на стенописи в интериорите. Същественият в неговото творчество е не само обилното използване на декоративни, растителни и геометрични орнаменти, но и възражението им в носач. Началото било поставено в селищната черква „Възнесение Господне“ в с. Павелско в Средните Родопи, построена през 1834 г. Стенописите в нея са от около средата на 19 в. Изображенията по своите са рисувани от зограф Миса от Одрин, работил също в Асеновград. Стените писалал Алекс Зограф. Фигурите на светците в цял ръст и на светците в половин ръст над тях са разделени с рисувани колони с капители, носещи рисувани пилестри. Над призорите са разположени композиция с големи букети (самовилски мотив), обилно от едни акцент на бял фон с оцветени рамки. Ленти от същи рамки обхващат и аркират полетата над фигурите в цял ръст. Такава украса по своите нима. Тук Алекс изпробвал част от мисълта си за създаване нова цялостна декоративна система за украса на църковен интериор.

„Св. прор. Исай“, в Хвойна. Алекс Атанасов, 1857 г.
St Elijah, Hovina, Alexi Atanasov, 1857

Този характер на украсата на стенописите с доразвит цялостност от Алекс в черквата „Св. прор. Исай“ в близкото до Павелско село Хвойна през 1857 г. Той я повтаря в Чопеларе, в „Успение на св. Богородица“ по своите (1863). Тук изображенията по стините са закръпени от Димитър Христов 19 г. по-късно, през 1884 г., спазвайки системата на Алекс за стенописите по стени. Същият начин на украса е доразвит и още три евангелски храма в Смолянско от други трима зографи – в „Успение Богородично“ в Скопня, къ. Устово (1866), в „Св. Атанасий“ в Чепеларе от Яков от Асеновград (1875) и в „Св. Невела“ в с. Солница от Радослав Българов (1901). Използването на тази система на Алекс за украса на стенописите в чет черкви само в Средните Родопи може да бъде определено като „Родопска стенописна система“, която не се среща никъде тук район, въпреки, че не е създадена от родопски зографи²³.

Декоративната живопис на Захарий Зограф, който първа започва да я използва от къщите в стенописите на черквите, е различна както по композицията на елементите, така и според разположението им по стени. При нея все още декоративната е подчинена на фигуралната. Алекс Атанасов също спазва традиционното разположение на стенописите, което до края на XIX в., и и след това, продължава да следва поставянето на сцената. Той използва орнаменталните и декоративни елементи както оригинално съхранява като конструкция, чрез която оформя сцените. Композициите са съобразени и с триъгълните членове на пространството, покрито със свода.

Композицията на Алекс Зограф за неговата система за използването на орнаменталната и декоративна живопис се състои в следното. Релефните конструктивни арки, украсяващи трите свода нахвърлят площите им и не позволяват да се осъществят непрекъснати фриз от евангелските сцени както е в традицията. Така архитектурна новост налага сцените да бъдат разположени по една в площите между украсяващите сводави арки от двете страни на междальоните в зенита. В тази посока, от юг към север, следва триъгълността на събитията. Този подбор минимален брой на сцените. Изборът се само най-важните от тях. Различията на композициите по една между релефните арки налага безспорно увеличение на размерите на сцените. Поради това Алекс винаги увеличава ширината им като ги обгръща с широки рамки от три поела. Вътрешният е бил към сцен, по не червен, широк 5 см. Следва две нови рамки, всяка широк по около 20 см, украсени със

скини палмети, втората с жълти цвяте или със сиво-бял
тъмбуревен фронт. Платата се увеличават във височина чрез
добавяне към горната рамка на дъгълениа връх, увеличени
с гърбици. В нея продължава действието на сивостта или
небесният фон. От двете страни на този връх в рисува-
ване по-висока височина оформяваща маса или широча, по-по-
висока с висок буле, който от симетричната декоративна
жизненис. Това оформяване на най-важните елементи в
чрезните, симетричната система, а живият в системата на
Алехан Зограф. които ги представя като симетрично
заменили картини с подчертана тържественост. Връзката
им със другите системи е преясната.

[illegible]

По принципите на архитектурата над морбустите, също има нови пространства за украсяване. На такъв бял фон са изписани отпособни сини декоративни елементи в сложни съчетания с пейзажи около медальоните с деловни изобразения на вкосяните. В най-долния стъклопанел пояс фигуриите на светците в цял ръст са разположени с рисувани икотии, също саркофагски мотиви. Друг елемент от Симона, момичеца с бунет, е доприн над арките малк светците. Орнаменталната живопис е с много мотиви, но не е претрупана. Горното монументно разпообряне се откроява ясно на белите фонове, много увеличават яснотата и мисла.

Създадената свеща атмосфера на градината е изключително-на, Снежана Алевска е искала да пренесе в градината за райската градина. И я постигнал. Затова и други зог-
рафи са повторили нейните организационно-дизайнерски

За много време път доверителността информация на немощността на Алеко са припоказани през 1901 г. в черквата „Св. Неделя“ в с. Солница над с. Широка пана, когато тази част от Родопите още е под турско владичество. Тук пропастите на Късната България изкривиха продължилат до 1912 г. Стопанските са рисувани от Радослав Стояков Българов, учител от Стара Загора, самоотух с посредствена художествена изобразителност, описвал се в родопското село Павликено. Той стигнал първият и последен родопски триумф. Основният му творчество са някои из родопските и административни Материал¹⁷.

Радослав Българин (може би иконописец), изписал две черкви — в София (1901) и в Широка лъка (1902). В втората черква изписал иконостас, по повърху по-стары стенописи от 1810 г., разкърванъ без система по източната част на иконостаса¹⁸. Иконописците на вторите стенописи помисля, че Българин пожелал сменитъ на разпоредението на изображения в геновебън храмъ, съобразено от асиметрически

те зографи. Но и ням не използвал елементи от богатите декорации, които изрисувал една година по-рано в с. Салони. Въпреки това те са при рисунките на фигури и композиции, Р. Българов пишева добър уест мейн декоративната живопис. Дори може да се каже, че декоративна идеята на Алонсо Зограф, като съвременно още от евангелиските сюжети, които се губят в многообразието на Българската светия градина. Богатата орнаментална украса се състои от разнородни композиции от големи сложни емоционални форми на бял фон, които издигат новата обкръжат светия бунети.

Оригинално е решението формата на петте евангелиски свещета, намиращи се над фигурите в мал ръст. Всички илюминации сама удължена осмоъгълна форма. Тъй като на древните, малите плахи са счупени, защото не точните места са разположени изорон изпизлоля и бази на висок локони, разделящи свещите. Основата на тези от тях, които са над прозорци и изнати по арките им. Широкият рамни следват тези неправилни форми, свързват ги с мислеността големи архитектурни волути. Вътрешната рамка е силна с бели монтура. Външната рамка е една, но много широка, одвостоя в тъмна охра, без орнамента. Колоритът е преобладаващо студен, разнообразен с акценти от червени розети от букетите и тъмни червени линии по мислеността. Като цяло украсата не е претрупана, издържане разнообразието от големи орнаментални форми. Пластикална в баланси между украсата на бел фон и вукрасата, декорация в светла охра плахи. Орнаментите по ръстите, декоративните волути и евангелистичният брой евангелистични са характерни за Родонската система за контрастиране на триизобразните червени в Смолянската област.

Степановските и черковите в с. Сопища помислят крайния предел на утилитата на първоначално живеещите като съхранение, като запазиране на къщата катоизмислена стенописна традиция. В тази посока е и декоративната живопис в черквата „Св. Антоний Великий“ в Метаник, рисуван от Младър Артуров през ок. 1843 г. Украсата в нея се състои от рисувани, спускащи се от глинени земени мажери с цвята по тях, без никаква символическа съвест¹². С декоративна живопис в Средните Родопи беше украсен и огромният купол на разрушената Галица (Пазарска) църква¹³ в Битовица, разкопана украса в джамията¹⁴.

Yeniye Eczahane®. Yenisu. Başpaş an Arıvıvpat. 1866 z

Church of the Assumption. Distors. from printer from Assougnod.
[1866]

„Св. прор. Илия“, с. Христия. Александър Атанасов, 1857 г.
 By Elifjah, Hristia. Alex Atanasov, 1857

Според сведения от стари хора джамията била построена през първата половина на XIX в. Тя е от така наречени народен тип джамии, строени след помохамедичаната на части от радоските кристиани през XVII-XVIII в. Споменът разказва за Хаджи Али ивица, един търговец от Кесити, който като дошъл на пазар в Златоград, видял джамията (ок. 1875 г.) и дал 60 лири, за да се „боддиса“, т.е. да се украси със стенописи. „Боддисаната“ била изникнала от Смолян, където рисувал и някои от черквите. „Дори божие било от там“. През 1957 г. стените били пребоддисани, но се помни, че и по тях имало рисунки, т.е. стенописи, изпълнени в стила на купола. През 1912-1913 г. старото минаре било съборено, а джамията превърната в църква. Около 1924 г. джамията била възстановена.

Цялата площ на правоъгълното пространство било покрита с паметен фаянсов или купол с изпъкнала форма, скрит над двускатния покрив. Куполът не се носеше от подпорци, лежеше само на стените и на тропите в ъглите им. Украсата му се състояла от едни стилизирани растителни мотиви от сини и жълти аканти, клмбановидни цветове и цвят, разпределени на групи с пирамидална форма, разположени като огромни цветни фриз в основата на купола. В ъзлите на купола има големи кръгови композиции, подобни на розети, от които излизат шест зелени завеси. Всяка една от тях е поддържана в полукръг. Останалите неукрасени площи са тоалирани в светлорозов цвят. Стилизицията на орнаментите не е характерна за самоковските декоратори. Концепцията ѝ е по-близка до прабългарските орнаменти. Вероятно българският зограф е ползвал някакви образци. Но отделните мотиви на украсата показват, че са част от орнаменталния регистър

на широките живописи, известни на зографите, но комбинирани в зависимост от традицията на ислемската орнаментална живопис. Пример за орнаменталния самоковски живопис е украсата на Байракли джамия в Смолян от 1845 г.²¹ В нея е отразена в най-пълна и подробен вид концепцията на Захарий Зограф за използване на орнаменти при украса на интериори.

Орнаментално-декоративна украса от симетрични характер има по фасадите на купата и на стени до нея, в Агушския манах в с. Могилница, Смолянски район²². В есеената част под най-горния етаж са изписани бели, едри, симетрични аканти и палметовидни мотиви на червен и черен фон. По белите стени на етаж са изписани овални медальони с кипариси в протектурен пейзаж. На червения фон на подмощаващия корниз дългачки фриз от нагнато платно с букети и извивките и по едни кръгли медальони в средата с текст на арабски. В лисевия медальон е изписано дуло на оръдие с пикарди над него. Украсата на мина от стената до купата се състои от един фриз от овални аканти и големи розети до прозорци над тях. Съвсем декоративна живопис имало в долния етаж на есеената на мина на Бачковския манастир в Асеновград „Св. Георги“²³. В есеената медальони в салони били изписани пейзажи с река и чина до нея, с кипариси, медальон с орел с разтворени крила, с минастир, с триъгълни орнаменти и др., общо 38 изображения. След 1990 г. есеената ружнала, но есеените били свалени предварително.

Ориентско-плонизмската и самоковски мода за украса с декоративна живопис достигнала и до богатите домове в Смолян и Чепеларе. На фронтона над входа на Егуровата къща в кв. Устово на Смолян са изписани ливиди се аканти на светъл фон около медальон от ливиди от червени розетки, на който е написано „Домът на Така Егурова и на синавете му Васил и Петя. Съграден в 1866“. Архивното поле е заградено с две широки орнаментални ризаи. От страни на фронтона има пейзажи с големи дървета. На също така мобилизиран фриз под покрива на Пингаловата къща са нарисувани бели аканти на син фон под гопити на строежа 1860. Арката е подчертана с двойна рамка с пикарети орнамент²⁴. В изходно къщи в кв. Устово, Райново и Чепеларе има рисувани алафринти – в Егуровата, Чешитовата, Петю Тавовата, Пингаловата къщи и др., както и в Агушския манах в с. Могилница и в Хадоския манах.

Най-интересен и добре запазен е декоративната живопис в Узуковата къща в Чепеларе, с която е украсена гостиницата на стонаните, т.е. Шарена стаи²⁵. Всички площи в нея са украсени с орнаменти и декоративни мотиви на оразовен фон. В тесните площи между прозорците са изписани удължени сини аканти, височина до 1.75 м. В други две бина е нарисуван също толкова голем букет с червени и сини розети, които дръжки са задръжани със сини палели. По време на провеждане на строителни реставрационни работи през 1968 г. било унищожено по невинниание пано до вратата, на което била нарисувана женска фигура и мобилизи. На нейно място е изписан друг мотив – рамка с букети в ъглите. Акцент на украсата са северната и източната стени. В средата на северната стена се намира голяма алафринга, височина 1.57 м, ширина 1.20 м. На оразовен фон в нея е изписан зелен букет със сини и червени розети в сини вазы. Над тях, под арката на мината е разположена раздвоена завеса със светлосини орнаменти с кафява гънка, задръжана със сини пикарети. От двете страни на алафрингата има долапи.

Украсата на източната стена, както и на всички стени, показва силното влияние на самоковската декоративна живопис. В средата на стената е оформено тесно 43 см. панно, достигащо до фриз над тавана. В него е изписан акурна мисичка с висока синя вота тип айфора с букет. Това панно разделя стената на две големи правоъгълни пана, широки до 1.25 м. На панното вдясно е изрисувана голяма кафява птица (гълъб?), измалка на жонката на дърво, което е два пъти по-голямо от птицата. Нарушаването на монументалност е компенсирано от правилните рисунъци. На лявото панно е изписан след в ход халваво, на кафяво зелен терен. Фигурата му е доста едра за късите тънки крака, липсва границата на този животин. Главата също е по-голяма. Фигурата на птицата е пресъздадена по-верно. Двете пана са оформени еднакво. Животните са центрирани в по-малки рисувани пана, очертани с тънка кафява линия, в която бял са изписани пирамидовидни зелени букети с червени и сини розети. Фоновете са светлоохрови, преминаващи към оранжово кафяво, изпълнява цялата останала площ. Разделящите рамки са тесни бели ленти. Долната част на панната стелпа на изсече попълн висок 37 см. Завершващият украсата фриз под тавана е съставен от редни зелени букети със сини и червени розети, свързани с висшия сляк дъг. Декорацията на Шарената стая е изключително богата. Създаването и изпълнението ѝ показват, че създателят ѝ е добър рисувач, познаващ много добра същността и предназначението на декоративната живопис както изобщо, така и на самоковци. Авторът ѝ, вероятно Алекс Атанасов, със сигурност е бил запознат на място в Самоков с мистичната ни декораторите там, които приработили и изпълнили творчески в Узувската къща, един от неговите шедеври²⁶.

Родопската декоративна светена, създадена от Алекс Атанасов, има свежест и колоритно разнообразие, които внасят в съзнанието на богомолците усещане за новите възрожденски процеси. Тя е единственият начин християнското население да получи достъп до изкуството, писано от него в продължение на 400 години. Захарий Зограф в самоковските декоратори имат голям принос в това отношение. Обновяването на монументалната живопис, започнато от него, продължил и завършил Алекс Атанасов Зограф. С приноса си той може да бъде за Средните Родопи това, което е Захарий за Самоковската художествена школа.

Бележки:

- 1 Гергова, М. Зограф Йован от Воден. – Проблеми на изкуството, 2, 1995, 18-26.
- 2 Мосолов, С. Зографин Захарий у Филиби. Кътият на изтегля по повод 150 г. от смъртта на Захарий Зограф. 1853-2003, Пловдив, 2002, 26.
- 3 Василиев, А. Български възрожденски майстори. С., 1965, 340.
- 4 Класиров, Н. Църквата „Св. Георги“ в манастира на Бачковския манастир в Асеновград. – Паметници, реставрации, музеи, юли-октомври, 2006, 8.
- 5 Класиров, Н. Църквата „Св. Ариянтин“ в Бачковския манастир. – В: Юбилеен сборник 100 г. Народен Археологически музей в Пловдив, т. II. Пловдив, 1985, 182.
- 6 Класиров, Н. Църквата „Успение Богородично“ в с. Шарена лъка, Смолянско. С., 2003, 47-51; Класиров, Н. Икони от

Захарий Зограф в с. Шарена лъка. – Паметници, реставрации, музеи, септември 2004, 3-8.

- 7 Стойков, М. Икони от църквата „Успение Богородично“ в Златоград. Доклад на международни научни конференции „Захарий Зограф и неговото време“ по повод 200-годишнината от рождението на художника. С., 18-20.11.2010 г. Икониите са: Успение Богородично, Св. Петър и Павел, св. Атанасий Великий.
- 8 Тотева, П. За Одринските майстори зографи и техните пана в Пловдив. – В: Българско възрожденско изобразително и приложно изкуство. С., 1985, 90-98.
- 9 Рошкова, А. Възрожденски декоративни живописи от Самоковски зографи. С., 1982, 7.
- 10 Рошкова, А., Цит. съч., 7.
- 11 Пак там, 36.
- 12 Класиров, Н. Стенописи от Асеновград в Средните Родопи (19 в.). – Проблеми на изкуството, 3-4, 1992, 71-86.
- 13 Класиров, Н. Стенописи от Асеновград в Средните Родопи..., 83-84.
- 14 Мутафов, Е. и др. Гръцки зографи в България след 1433 г. С., 2008, 14, 75-76. Отразен е един зограф Димитър с две пана – Астериади и Шерва, означавани звезди. Според авторите те са две личности, които имат различни стилови белези. Художникът Георги Ковачев от Асеновград (починал) е проучвал на икономиката около 1920 г. творчеството на зографите от град. Според тях Астериади бил българин от Кавказ, представял се на грък, за да получава по-лесно поръчки за рисуване на стенописи.
- 15 Василиев, А. Цит. съч., 620. През 1927 г. стената със стенописи на Алекс била съборена, а пробният стенопис унищожен.
- 16 Класиров, Н. Църкви и стенописи в Смолянски край. Дисертация. С., 1987, 305.
- 17 Василиев, А. Цит. съч., 637-638.
- 18 Класиров, Н. Църкви и стенописи в Смолянски край..., 305.
- 19 Василиев, А. Цит. съч., 276; Рошкова, А., Л. Мавродинова. Стенописен орнамент. С., 1985, 95, ил. на с. 274, за черквата „Св. Антоний“ в Мадан.
- 20 Димитър в Златоград е декририран като архитектурно-художествен паметник на културата през 1975 г. и проучен от автора. Разрушен е през 1980 г. по нареждане от секретаря на ОК на БКП във връзка с изродителния процес. Приложената снимка е единственият документ, представящ украсата по свода. Публикува се за първи път.
- 21 Рошкова, А. Самоков – паметници на културата. С., 1977, 33-38; Рошкова, А. Възрожденски декоративни живописи от Самоковски зографи. С., 1982, 26-35; Рошкова, А., Л. Мавродинова. Цит. съч., 146-150.
- 22 Рошкова, А., Л. Мавродинова. Цит. съч., ил. на с. 370-371; Лабов, Г., Л. Кофенов-Армудов. Село Могилна – Агушев коник. Възстановени паметници на културата. Издание на Националният институт за паметници на културата. С., 1978, 28.
- 23 Сведенията за изобразенията в сградата на манастира „Св. Георги“ в Асеновград е от Лилана Караванова, реставратор от Пловдив, свалила аварийно стенописите преди срутването на третият етаж. Те били съхранявани в къщата на Петко Караванов към филмала на район „Тракия“ до продажбата на къщата. Местосъхранението след това не е известно.
- 24 Рошкова, А., Л. Мавродинова. Цит. съч., 143. Има неточност в надписите под двете илюстрации. Орнаментите не са от Левковата къща в Панглогориче. Горната снимка е от Згуровата къща в Смолян, ил. Устено. Долната илюстрация е от Пангаловата къща в кв. Горно Райково, Смолян.
- 25 Проучване от автора през 1987 г.
- 26 Подобни гостици ставали и в къщата на Дядо Бойно (Писината едра) в Симеоновград (Марица), Хасковски окръг, и в Ловеч, в къщата на Яким Шинков (разрушена) с изписани тавани. Класиров, Н. Рисувани тавани в къщата на Яким Шинков в гр. Ловеч и проблемите по запазването им. – В: Отдаване на културното наследство в Народна република България. С., 1984, 169-187.